

Ե.ՕՏԵՄԷ

0

ՄԳ. Բ. ԳԱՆՁՈՒՆԵ

ՏԱՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

891.99

0-79

-6 NOV 2011

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ Վ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ ԳՐԱՏԱՆ

891.33

0 -79

47.

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ (Grom)

ԸՆԿԵՐ Բ. ՓԱՆԶՈՒՆԻ
ՏԱՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷԶ

ԵՆ

ԸՆԿԵՐ ՓԱՆԶՈՒՆԻԻ ՈՇԽԱՐՀԱՀԱՅԵԱՑՔՆԵՐԸ

Ու. ՍՈՐՈՒՔԱՆԻ ԾԱՂԱՐԱԿԱՐՆԵՐՈՎ
(իր բարեհաճ արժեզրեւումը)

ԳԱՀԻՐԷ

Տպագր. Հապիպ Մանուկ

1939

11540

03 SEP 2013

61.361

Ե. Օսեան - Աղ. Սարուխան — Ընկեր Փանջուրի
Ծաղկաւորի եւ Վասպուրականի մէջ. 30—
Աղ. Սարուխան — Հայկական Սիւնեմա (1925). 35—

Ե. ՕՏԵԱՆԻ ԵՐԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ազգային Բարերար	2—
Արիւնոս Յիւստակներ	3—
Պատերազմ եւ Խաղաղութիւն.	1—
Վանաձորականի մը Երանականեր	1½
Զաւալլըն.	1—
Ճեպընքաց Երաններ	1—
12 տարի Պոլսէն դուրս	20—
Եւ դրսեցի չեմ առներ	25—
Թաղականին կնիկը.	25—
Միջնորդ Տէր Պապան	25—
Տոբոր Վարդան.	7—
Սալիքա հանք	30—
Թիւ 17 Խաճիկեն	45—

ԸՆԿԵՐ Բ. ԲԱՆԶՈՒՆԻ

ՏԱՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

ՆԵՐԱԾՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂ

— Զինադադարէն յետոյ երբ Պոլիս վերադարձայ չատիւր ինձ կը հարցնէին.

— Տարագրութեան մէջ հանդիպեցա՞ր ընկեր. Փանջուրիին որ Ապրիլ 11-ի տքսորեալներու մէջ կը գտնուէր:

— Այո՛, կը պատասխանէի, հրաշքով ջարդուելէ աւելատեմ էր եւ գրեթէ երկու տարի միասին անցուցինք Թարսուսէն մինչեւ Էլ Պուսէրու:

— Բայց մինչեւ հիմա իր մասին բան մը չգրեցիր:

— Որովհետեւ «չեւ է հասեալ ժամանակ», կը պատասխանէի խորհրդաւոր կերպով:

Երբ ժամանակ օրաթերթին մէջ սկսայ գրել տքսորականի յիշատակներս, ընթերցողները սրտատրոփ կը սպասէին որ ընկեր Փանջուրիի մասին երկարօրէն պիտի խօսէի:

Եւ ո՛չ իսկ անունը տուի: Յուսախաբութիւնը մեծ եղաւ, սակայն ուրիշ կերպ չէի կրնար վարուիլ:

Ծանօթ հերոսին հազարաւոր համակիրները եւ նոյնիսկ հիացողները անոր Վասպուրականի գործու-

641-97

164-99

2659-52

նէութենէն յետոյ բան մը չէին գիտեր իր մասին ու
ասիկա հոգեկան տանջանք մը եղած էր ամէնուն։

Անցած տարի երբ Պոլիսէն մեկնելով եկայ Պուք-
րէշ, հոս ալ ամէնքը զիս կը հալածէին ըսելով։

— Ընկեր Փանջունիին մասին գրէ՛ մեզի։

— Ձեմ կուրսդ, կը պատասխանէի։

Ինչո՞ւ Փանջունիի մասին լուս փնտրու այս յա-
մառութիւնս։

Բացատրեմ։

Այո՛, իրա՛ւ է որ, տարագրութեան մէջ, մեր
ծանօթ հերոսին ատաջին անգամ հանդիպած էի Թար-
սուսի վրաններուն տակ, իրա՛ւ է որ միասին գտցած
էինք Օսմանիէ, Հալէպ, Համա, իրա՛ւ է որ միասին
խաւամացած էինք, իրա՛ւ է որ Համայնէ կրկին տք-
սորուած էիք Հալէպ, Տէր-Ջոր և էլ Պուսէրա, իրա՛ւ
է որ իր մասին պատմելիք հետաքրքրական գրուող-
ներ շատ կային, բայց չէի կրնար բերանս բռնալ կամ
գրիչս շարժել . . . :

Հազիւ թէ ամիսէ մը ի վեր էլ Պուսէրա կը գըտ-
նուէինք, իրիկուն մը ընկեր Փանջունի եկաւ զիս
գտաւ և ըսաւ։

— Գնանք պտոյտ մը ընել, կամուրջէն անդին, դէ-
պի գաշտերը։

— Գնանք, պատասխանեցի, բայց ի՞նչ կը նշանակէ
այդ կերպարանափոխութիւնը։

Արդարեւ, ընկեր Փանջունի կատարեալ Շաւիւ ու-
րարի մը մորթին մէջ մտած էր։ Գլուխը աղտոտ լաթ
մը կապած, վրան ուղտի մորթէ անթև վերարկու մը
տռած, ոտքերը բոպիկ, ձեռքը կարճ ձողան մը որուն
մէկ ծայրը խնձորի մեծութեամբ գնդակ մը կար
կուպրով կտրծրացած . . . Շաւիւներու սովորական
զէնքը։

— Գնանք և ճամբան կը բացատրեմ ամէն բան, ը-
սաւ մեր հերոսը։

Մառլ և խորհրդաւոր գէմք մը ունէր և չուզե-
ցի իմ հարցումներովս զինքը սրանեղել։

Ճամբայ ելանք լուս ու մուշ, անցանք Խոպու-
րի վրայ ձգուած քարաշէն փոքր կամուրջէն, դաշ-
տին մէջ քաղցիւնք կէս ժամու չափ և հասանք խո-
շոր ծառի մը քով ուր կեցած էին երկու էջ և Շաւիւ
մը, բայց այս վերջինը հարազատ Շաւիւ մըն էր, գիւ-
ղին մէջ տեսած էի քանի մը անգամներ և գիտէի որ
Մօհամմէտ Ապու Սաւրգ կը կոչուէր։

Փանջունի ինձի դարձաւ և ըսաւ։

— Մենք գնում ենք, Մօհամմէտի հետ, դէպի հո՛ն։

Եւ ձեռքովը ցոյց տուաւ անհուն տափարակու-
թեան մէջ, հեռուոր բարձրութիւն մը, Սինճէր լեռը։

— Եզիաներո՞ւ մէջ, գոչեցի։

— Այո՛, պատասխանեց, Եզիաները մեր բարեկամ-
ներն են և ապստամբած՝ Թուրքերու դէմ։

— Բայց ի՞նչ պիտի ընես այնտեղ։

— Անգամ մը որ հոն հասնիմ կտրող եմ գնալ Պարս-
կաստան ու անկէց ալ կովկաս։

— Եւ Մօհամմէ՞տ պիտի տանի քեզ այդտեղ . . . ե-
րեք օրուան ճանապարհ . . .

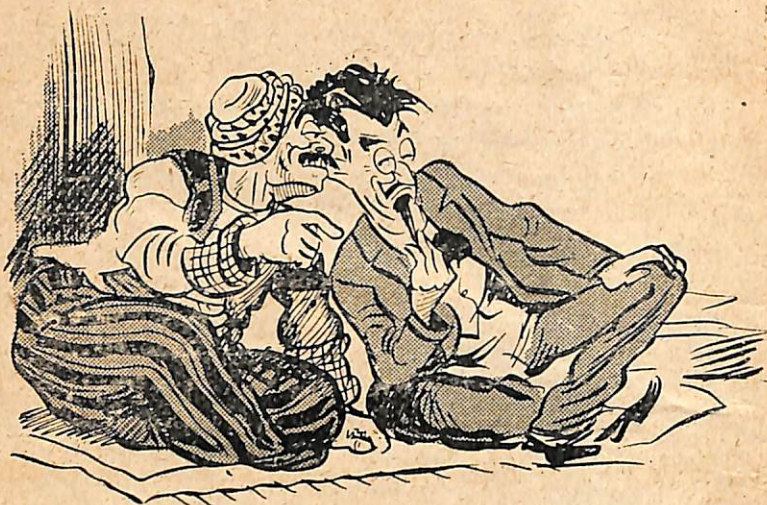
— Այո՛, միտսին պայմանաւորուած ենք։

— Ինչպէ՞ս կտրելի է վստահիլ այսպիսի աւազա-
կի մը։

— Ամէն բան խորհած, կշռած և կարգադրած եմ,
պատասխանեց Փանջունի։

Յետոյ գրպանէն հանեց թուղթի մը մէջ ծրար-
ուած 12 դեղին ոսկի ու Շաւիւին դառնալով, երկու
տարիէ ի վեր իր սորված կցկտուր արաբերէնով ըսաւ։

— Ահաւասիկ ամբողջ հարստութիւնս 12 ոսկի է,
չորսը ինձի կը պահեմ և ութը կը յանձնեմ այս բա-

րեկամիս, եթէ զիս ողջ տանիս Եգիպտոսէն մօտ, վերադարձի՞ր ինչ նամակ մը բերելով բարեկամիս՝ կը ստանաս ութը ոսկին, իսկ եթէ ճամբան գլխուս փորձանք մը բերես, այն ատեն միայն չորս ոսկի կ'անցնի ձեռքդ և գործած ոճիրդ ալ քովդ կը մնայ:

Շտովին երկու ձեռքերը վեր բարձրացուց և էնչէպիսի վկայ կոչելով՝ իր զուկին Սաաքի վրայ երգում ըրաւ որ ողջ առողջ զինքը պիտի տանէր Սինճէր Տաղը:

Փանջուռի ինծի դարձաւ և աւելցուց, արարեւրէն լեզուով.

— Երբ Մօհամմէտ նամակս բերէ, անմիջապէս ութը ոսկին իրեն տուր:

— Գլխուս վրայ, պատասխա՞ցի արարեւրէն:

— Ուննէպի՞, հարցուց Շտովին:

— Ուննէպի, կրկնեցի:

Արարողութիւնը աւարտած էր:

Այն ատեն Փանջուռի ըսաւ ինծի.

— Բաժնուելէ առաջ երկու խօսք ունիմ քեզի, գիտեմ որ կեղտոտ բուրձուաներէն կաշառուած՝ երկու անգամ փորձեցիր, քու ծաղկվարովդ ու Վասպուրականովդ, զիս վարկարեկել ու ծաղրելի դարձնել... Թերեւս բուրձուաները և կապիտալիստները խնդացուցիր, բայց ապահով եզիր որ գիտակից երիտասարդութիւնը քեզի դէմ ծառացաւ: Ինչ որ է, անցածը անցած է, չխօսինք ատոր վրայ... կը ներեմ քեզի, բայց պայմանով մը...

— Ի՞նչ պայման, հարցուցի:

— Պէտք չէ որ վերսկսիս, պէտք չէ որ եթէ ողջ մնաս, լաւ մը գրես, խօսք մը ընես իմ տարագրութեանս մասին, հակառակ պարագային, հաւատա՞ որ այս անգամ տարբեր կերպով պիտի վարուիմ:

Խնդոցի և ըսի.

— Դէրախտարար սպանուի՞քները չեն ուղղեր վրաս, ամենավատ միջոցը ընտրեցիր զիս լուծեանս ստիպելու համար:

Փանջուռի անմիջապէս զգաց որ կամ մըն էր ըրածը և իսկայն լեզուն փոխեց:

— Հոնազ եմ տնում, ըսաւ, գիտեմ որ դուն անկեղծ և գողտփարակոն գրող ես, համոզումով կը գրես և ուրիշներէ չես ուղղուիր ու այդ պատճառով է որ մեր աղերքը հաճոյքով կը կարգան Նապլվարը, իբրեւ մի ումօրիսթական գրութիւն՝ առանց չարամտութեան, առանց յետին մտքերու, բայց նորէն կը խնդրեմ որ իմ մասիս որ և է ակնարկութիւն չընես բերանացի կամ գրաւոր կերպով:

— Հիմա ինչի՞րը փոխուեցաւ, պատասխանեցի, քանի որ խնդրանք մըն է ըրածդ և ո՛չ թէ սպանաւրիք մը, կը խոստանամ փափաքդ կատարել:

— Ուղիղ մարդու պատուոյ խօսք...

— Այո՛, ուղիղ մարդու պատուոյ խօսք:

— Շնորհակալ եմ:

Իրարու ձեռք սեղմեցինք, համբուրուեցանք և Փանջունի հեծու էշուն վրայ, Մօհամմէտ հետեւեցաւ իր օրինակին:

Երկու էշերը իրենց թանկագին բեռներով ճամբայ ելան:

— Սալամոթ, գոչեցի, Աստուած հետդ ըլլայ:

— Բաւական է որ ստտանան ինէ չբոժնուի, պատասխանեց Փանջունի:

Ծառին տակ կեցած՝ ընդ երկաւր դիտեցի հեռացող զոյգը կամ աւելի ճիշդը երկեակ զոյգերը:

Արդէն արեւը կը խոնարհէր դէպի հորիզոնը և շապակեցի գիւղ գիշերը վրայ չհասած:

Վեց օր ետքը Շալիին եկաւ զիս գտաւ, առանձին անկիւն մը տարաւ ու խորհրդաւոր ձեւով գրպանէն ծալլուած թուղթ մը հանեց և ինծի տուաւ ու ըսաւ:

— Կարդա՛:

Փանջունիէն էր այդ նամակը և կը յայտնէր թէ ողջ առողջ հասած էր Սինճէր Տաղ եզլիաներու մօտ և կը խնդրէր որ ութը ոսկին յանձնեմ գրաբերին:

Իսկոյն դրամը յանձնեցի Մօհամմէտի որ գոհունակ դէմքով մը հեռացաւ:

Ահա՛ այս հանդիսաւոր յանձնառութեանս համար էր որ մինչև այսօր չուզեցի բան մը գրել կամ խօսիլ ընկեր Փանջունիի մասին:

Ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ այժմ կը խզեմ լռութիւնս: Այս ալ բացատրեմ:

Պուքրէշ հասնելէս քանի մը ամիս վերջը, իրազեկ, գրեթէ պաշտօնական աղբիւրէ իմացայ որ մեր սիրելի հերոս ընկեր Բ. Փանջունի Երեւան կը գտնուի, թէ հո՛ն ընդարձակ հողի վրայ եռանդուն՝ գրեթէ խե-

լոյեղ՝ գործունէութիւն մը ցոյց կուտայ իբրեւ փրփականաւ գործավար, թէ իր անունը արդէն իսկ տարածուած է Պարսից Ծոցէն մինչև Մոսկուա ու էնկիւրիէն մինչև Աֆղանիստանի սահմանները . . . :

Այն տանն գաղափար մը յղացայ. նամակ մը գրել իրեն և խնդրել որ զիս արձակէ էլ Պուսէրայի դաշտին մէջ առաժ պատուոյ խոստումէս, թոյլատրէ իր ատրաքութեան շրջանի գործունէութիւնը գրի առնել, գոհացում տալու համար այն հազարաւոր համակիրներուն և հիացողներուն, որոնք, տարիներէ ի վեր, ետեւէս ինկած են ըսելով:

— Ընկեր Փանջունիէն բան մը պատմէ՛ մեզի:

Նամակը գրեցի և երջանիկ եմ աւետելու թէ քանի մը օր առաջ պատասխանը ստացայ:

Կ'ուզէի այդ պատասխանին բնագիրը ներկայացնել այստեղ, բայց ընկեր Փանջունիի նամակը գրուած էր հայկական նոր ոճով, նոր մտածելակերպով, նոր ուղղագրութեամբ, այնպէս որ ընթերցողներէն ո՛չ մէկը պիտի կրնար բան մը հասկնալ: Ես «թարգմանելու» համար այդ հայերէն նամակը, ստիպուեցայ դիմում ընել մէկ քանի մասնագէտներու, որոնք երեք օր երեք գիշեր աշխատելէ ետքը, այդ գրութեան իմաստը հաղորդեցին ինծի, ես ալ ուրեմն ընթերցողներս ուղեղային աագնապի մը չենթարկելու համար, կը բաւականանամ այդ իմաստը հաղորդելով իրենց:

Ընկեր Փանջունի իր պատասխան-նամակը կը սկսի զիս որակելով «կեզտոտ բուրժուաների, կապիտալիսթների հոգկատակ, պնակալէղ, և այլն(*)»: Յետոյ, կը գումէ մահը հին Փանջունիին. «նա մեռած է, նկատմ գիտի է, կը գրէ, իբրեւ գիշտաիշ ագոսա կամ

(*) Կր սիբեմ յուսալ որ այդ որակումը աւելի կասկ է բուն լուրջ գնահատում:

անգղ, կրնաս զայն ծամել ծամծամել և կուլ տալ, կրնաս այդ դիակը շահագործել ինչպէս որ ուզես, ծաղրիւր, հեգնիւր քո կարողութեան չափով, ես այդ մասին չորհակալ կը լինիմ քեզ: Իսկ գալով նոր Փանջունիին՝ նա շատ ու շատ հեռացած է հեգնանքի, ծաղրանքի, երգիծանքի սահմաններէն, նա այլեւս անբռնաբարելի, անխոցելի է: Նա սոսկալի է, սարսափելի է, բայց ո՛չ ծաղրելի: Նրան կարող ես տեսլ, կարող ես նրանից վախենալ, բայց ո՛չ հեգնել»:

Յետոյ մեր հերոսը կ'աւելցնէ.

«Իմ ժամերը սուղ են, չեմ կարող աւելի երկար գրել, որովհետեւ լծուած եմ մի փրկարար աշխատանքի, ես պէտք է քանդեմ հնութիւնը, հին լեզուն, հին կրօնքը, հին բարքերը, հին օրէնքը, հին բարոյակոսնը, հին միտքը, հին ըմբռնումները, հին կործուսարքը, հին ընկերութիւնը, հին նախապաշարութեանքը, վերջապէս բոլոր հին աշխարհը, նրա աւերակների վրայ կանգնեցնելու համար նորը, դա հեշտ գործ չէ: Պիտի կարողանամ անել այդ ամէնը. չեմ կարծի: Թերեւս յաջողուեմ մի միայն քանդել, այդ արդէն բաւարարութիւն կուտայ ինձ: Իմ յաջորդը թող լծուի վերստինութեան գործին: Ես վաղելում եմ քանդումի հեշտանքը, իմ յաջորդս թո՛ղ կրի վերաշինութեան տաժանքը... »:

Այսպէս կը վերջացնէ իր նամակը:

Պէտք է ընդունիլ որ ընկեր Փանջունի իր հին կորովէն ու պերճախօսութենէն բան մը չէ կորսնցուցած. միակ հնութիւնը որ իր մէջ անեղծ մնացած է:

Էականը այն է որ զիս արձակած է իմ խոստումէս և ես այժմ պիտի կրնամ անկաշկանդ պատմել իր տարագրութեան կեանքը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

ՓԱՆԶՈՒՆԻ ԹԱՐՍՈՒՍԻ ՎՐԱՆՆԵՐՈՒՆ ՏԱԿ

Ինչպէս ներածութեանս մէջ ըսի՝ տաջին անգամ ընկեր Փանջունին տեսայ, Պոլսէն աքսորուելէս յետոյ, Թարսուսէն ժամ մը հետեւ դանուղ այն ընդարձակ դաշտը ուր 6-7 հազար խեղճ ու կրակ վրաններու ներքեւ 40-50 հազար տարագիր Հայեր պատըսպարուած էին:

Հոկտեմբերի տաջին օրերն էր երբ ցերեկ մը լուր տարածուեցաւ թէ Նոյր տարագիրներու կարաւան մը կուգար հետեւէն, Գալաքլարի կողմէն:

Կարաւանը, փոշիի տմալի մը մէջէն, կը յառաջանար կամոց կամաց, կառքերէ, սայլակներէ, էշերէ, ջորիներէ ու հեռիսան ամբօխէ մը կազմուած: Կէս ժամ յետոյ նորեկները հասած էին արդէն վրաններուն քով և մենք՝ հետաքրքիր՝ կը դիտէինք ու կը հարցուփորձէինք զիրենք:

Էնկիւրիէն կուգային խեղճերը, տմիս մը ճամբաներուն վրայ, անտանելի տառապանքներ կրելէ ետքը:

Յանկարծ երիտասարդ մը ուշադրութիւնս գրաւեց:

Յնցողներու մէջ, գրեթէ բոլիկ, նինար, տըժ-գոյն, երիթացած դէմքով, Բիւզանդական հին եկեղեցիներու մէջ նկարուած Քրիստոսի մը կը նմանէր: Իր վաւախուն աչքերը, քիթը, մանաւանդ դէմքին արտայայտութիւնը անձանօթ չէին ինձի: Մօտեցայ իրեն, ա՛լ աւելի ուշադիր և յանկարծ գոչեցի.

— Փանջունի... դու՞ն ես:

Երեսս նայեցաւ, ճանչցաւ զիս ու դէմքը ծամածուեց, յետոյ դժգոհ չեղտով մը ըսաւ.

- Դու՛ն ի՞նչ բան ունիս այստեղ։
- Զիս ալ տքսորեցին, պատասխանեցի։
- Ի՞նչ իրաւունքով դու՛ն կ'աքսորուիս, գոչից ձայնը բարձրացնելով։
- Զաքսորուեցայ՝ այլ տքսորեցին, ճշգեցի։
- Դա տաներելի է, դա մի անօրմալ բան է, դա քսոր չաճագործում է, պոռաց ընկեր Փանջունի բըստիցքը սպառնալին շարժելով։

— Բայց եղբայր, ես ի՞նչ յանցանք ունիմ եթէ զիս բռնեցին, բանտարկեցին ու տքսորեցին, դիտել տուի։

— Դու՛ն չպէտք էր որ տքսորուէիր, դու՛ն իբրեւ կեղտոտ պուրժուա պէտք է միայնի Պոլսոյ ապականուած մթնոլորտին, ճախճախուտ տարրին մէջ . . .

— Իմ ալ փափաքս այն էր, բայց ի՞նչ ընեմ, բռնի քշեցին։

— Զպէտք էր գայիր, պարտաւոր էիր բողոքել . . .

— Բողոքեցի բայց մտիկ ընող չեղաւ . . . սակայն վերջապէս ի՞նչ վնաս ունի իմ աքսոր երթալս։

— Այն վնասը ունի որ դու՛ն ապագային կարող ես չաճագործել քու այդ աքսորդ, կարող ես իբրեւ հերոս ներկայանալ, կարող ես ինքզինքդ մեղի, յեղափոխականներու հետ, հաւաստի գծի վրայ դնել, վերջապէս կարող ես ամէն կեղտոտութիւն գործել առիթէն օգտուելու համար։

Հանդարտեցուցի զինքը ըսելով որ երբեք այդպիսի ոնրարիշտ մտածում մը չանցնիր մտքէս, թէ երբեք պիտի չփորձեմ տքսորս չաճագործել։

Յետոյ, զինքը առաջնորդեցի բարեկամի մը վըրանը ուր տեղ մը հայթայթեցինք։

— Իմացայ որ ձեր բոլոր աքսորի ընկերները ջարդուած են, ըսի։

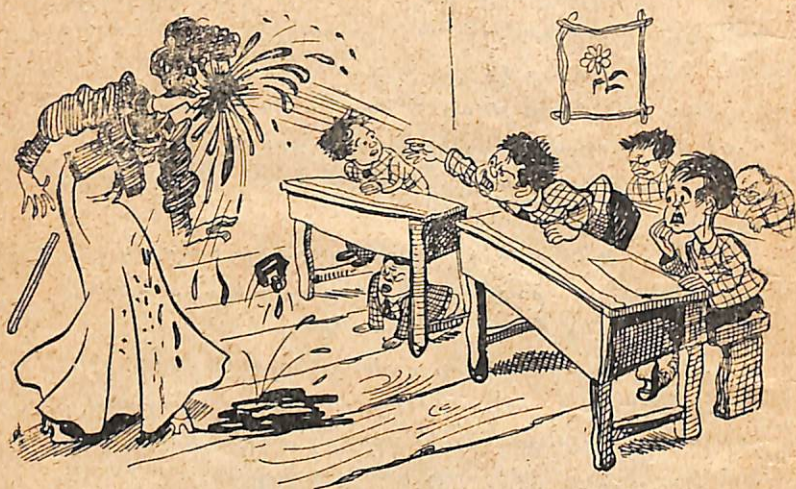
— Ամբողջ կազմը փճացած է, պատասխանեց։

— Իսկ դու՛ն . . . ինչպէ՞ս եղաւ որ ազատեցար։

— Դա մի պարզ հրաշք է։

— Պատմէ՛ տեսներնք։

Ու ընկեր Փանջունի պատմեց թէ ի՛նչպէս Այաչէն մէկ քանի ընկերներով ճամբայ հանուած է անորոշ ուղղութեամբ, թէ ի՛նչպէս ճամբան սոսկալի ջերմ մը ունեցած է ու սալակին մէջ ինկած է զգալիորէ և թէ ինչպէս աչքերը բանալուն ինքզինք

էնկիւրի թուրք հիւանդանոցի մը մէջ ուր զինքը փոխադրած էին ոստիկանները:

— Ո՛չ մի բժիշկ, ո՛չ մի դեղ, ո՛չ մի դարման անսայ տղանդ, ըստ Փանջու ի և այս եղաւ իմ փըրկութիւնս:

— Ինչո՞ւ համար, հարցուցի:

— Որովհետեւ եթէ բժիշկ ու դարման ըլլար՝ թերեւս չուտով ասողջանայի ու զիս նոր կարաւանի մը խառնելով տանէին ջարդելու, մինչդեռ այսպէս անխնամ մնացած՝ հիւանդութիւնս անեց երեք ամիս ու երբ կարողացայ հիւանդանոցէն դուրս ելլել, արդէն ջարդի քաղաքականութիւնը վերջացած էր այդ կողմերը: Գոհացան միայն զիս տարագիրներու մէջ խառնելով ու հոս զրկելով:

Յաջորդ օրերուն չարունակեցինք մեր խօսակցութիւնը, չատ բաներ ունէինք իրարու ըսելիք, հինէն ու նորէն:

Նշմարեցի որ ընկեր Փանջուների մէջ փոփոխու-

թիւն մը տեղի ունեցած էր, եվօլուցիա մը, ինչպէս ինքն ալ ընդունեց:

— Հիմա ես եղել եմ ծայրայեղ՝ ուլքա ապակեղրոնացումի մարդը, ըստ:

— Բայց ես կը կարծէի որ քու սկզբունքներդ անփոփոխ ու հաստատ կերպով գամուած են գլխուդ մէջ, դիտել տուի:

— Կեանքի փորձութիւնը այդ գամելէն մէկ քանին քաջեց հանեց ու անոնց տեղ նոր գամեր գամեց, պատասխանեց Փանջուներ:

— Բայց ի՞նչ է սա ուլքա ապակեղրոնացում ըսածդ:

— Բացատրեմ, ես հիմա, այս աքսորի տառապանքներուն միջոցին, սա համոզումին եկայ թէ ամէն հայ անհատ, ինքն իր մէջ, ամբողջութիւն մըն է և կը ներկայացնէ ամբողջ հայութիւնը: Այն օր՝ որ և է միջոցով կը յաջողի ինքզինք փրկել, փրկած կը լինի նաեւ ամբողջ հայութիւնը: Մենք պէտք է մեր բոլոր ջանքը կեդրոնացնենք ինքզինքնիւ փրկելու, ասանց մտածելու կամ աշխատելու ուրիշի մասին: Ահա՛ թէ ի՞նչ է ուլքա ապակեղրոնացումը:

— Մենք ասոր պարզապէս հաստիքութիւն կամ եկօիզմ կ'ըսենք, դիտել տուի:

— Ձէ՛, գոչեց ընկեր Փանջուների, եկօիզմ կ'ըլլայ այն ատեն երբ իբրեւ մարդ մեր անձը փրկել ջանանք, բայց երբ իբրեւ հայ ջանանք փրկել, այն ատեն կը լինի հայրենասիրական գործ, յեղափոխական ախ:

— Ուրեմն տարագրութեան մէջ քու յեղափոխական գործունէութիւնդ պիտի ըլլա՞յ . . .

— Նախ իմ անձս փրկել:

— Իսկ յեառո՞յ . . .

— Յետոյ՝ ոչինչ . . . եթե ես յաջողիմ, արդէն իմ պարտականութիւնս կատարած կը լինեմ և ինծի հետ

փրկուած կը լինի նաեւ ամբողջ հայութիւնը, ինչպէս որ քիչ մը առաջ բացատրեցի:

— Հայութիւնը այս աղէտքէն փրկելու այդ ձեւը ինծի քիչ մը տարօրինակ կը թուի, մանաւանդ յեղափոխական գործիչի մը համար, դիտել տուի:

— Այո՛, որովհետեւ քու նեղմիտ, միակողմանի, աւանդամոլ և պուրժուա ուղեղդ չի կրնար հասկնալ թէ ի՞նչ կը նշանակէ ուլքրա ապակեղբոնացումը:

— Նոր վարկածները դժբախտաբար դժուար կ'ընդունիմ, պատասխանեցի:

— Ուրեմն չարժեք քեզի հետ վիճաբանիլ, ըստ ընկեր Փանջուռնի արհամարհող չեչտով:

— Այսուհանդերձ չարունակենք մեր խօսքը, թե-րեւս հասկացողութեան մը կը հասնիմ . . . այդ նոր սկզբունքը՝ որ ընդունած ես՝ ձեր կուսակցութեան ծրագիրն է:

— Ի՞նչ յիմար խօսքեր կ'ընես, գոչեց Փանջուռնի, եթէ մեր կուսակցութեան ծրագիրը ըլլար, այն աւտեն ուլքրա ապակեղբոնացում պիտի չըլլար, մեր կուսակցութիւնը այլեւս գոյութիւն չունի ինծի համար, այլ կայ միայն իմ կուսակցութիւնս . . .

— Որ կը բողկանայ միայն քու անձէ՞դ:

— Բնականաբար, քանի որ ուլքրա ապակեղբոնացումի վրայ հիմնուած է:

— Հիմա ամէն բան պարզուեցաւ, պատասխանեցի, դու այս միջոցիս ուրիշ բան չես խորհիր, այլ քու կաշիդ ազատել:

— Ի՞նչ ճղճիմ, ի՞նչ գեանաքարչ, ի՞նչ պուրժուական մեկնաբանութիւն, գոչեց Փանջուռնի զէմքին տուով զգուսնքի արտայայտութիւն մը:

Եւ սրանեղած՝ հեռացաւ քովէս:

Քանի մը օր չմտեցաւ ինծի: Սակայն առտու մը ես գացի գտայ զինքը:

— Իմացա՞ր որ մեզի խմբովին պիտի քչեն դէպի Օսմանիէ, ըսի:

— Ափսո՛ս, արդէն առաքումները սկսած են, պատասխանեց ընկճուած դէմքով:

— Այո՛, չոգեկառքով օրական հազար հոգի կը փոխադրեն կոր, բայց որովհետեւ հրաման եկած է որ անմիջապէս պարպուին այստեղի տարագիրները, ամէնքը միասին ճամբայ պիտի հանեն, չոգեկառքը մէկ անգամէն չի կրնար այս բազմութիւնը փոխադրել, հետեւաբար պիտի ստիպուինք կառքով, ձիով ու օտքով երթալ, անձրեւին տակ ու ցեխին մէջ . . . սա եւս ըսեմ որ կառքերն ու ձիերը արդէն վարձուած են հարուստ ընտանիքներու կողմէ . . . այս ախուր իրաւի անտիժեան հանդէպ ի՞նչ կը խորհի քու ուլքրա ապակեղբոնացման կուսակցութիւնդ:

— Կատակի ժամանակ չէ, ըսաւ Փանջուռնի, դուն ի՞նչ պիտի ընես:

— Ես գաղաւթաբար պիտի փախչիմ ու երթամ Թարսուս, ուր արդէն կը գտնուին իմ մէկ քանի բարեկամներս, հոն պիտի ջանամ ծածկուիլ և օ՛րքս ձեռք չտալ որչափ կարելի է երկար ժամանակ:

— Ինչպէ՞ս պիտի երթաս Ժամուսն մը ճամբայ է:

— Վնաս չունի:

— Բայց վրաններու չուրջը զինուած պահապաններ կան որոնք հրաման ունին որոշեալ շրջանակէն դուրս ելլող տարագիրներու վրայ կրակ ընելու:

— Այդ կարեւորութիւն չունի:

— Ինչպէ՞ս կարեւորութիւն չունի, ընդհակառակը չտա մեծ կարեւորութիւն ունի:

— Կարելի է մէկ քանի պահապաններ կաշառել ու վտանգաւոր գօտիէն անցնիլ առանց արկածի:

— Միթէ հնա՞ր է, գոչեց ընկեր Փանջուռնի ուրախութեան փայլակ մը աչքերուն մէջ:

264-99-97

2652

265553

— Ես կաշառեցիւ գործը յանձն կ'առնեմ, դուն կը փափաքի՞ս ինծի ընկերանալու:

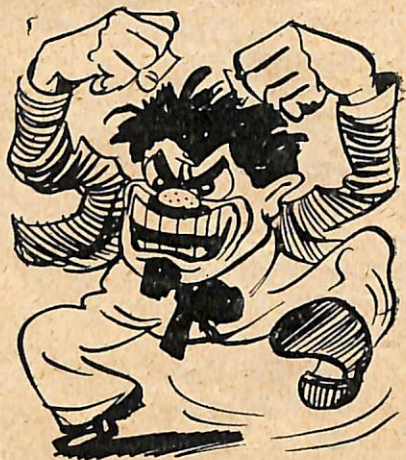
— Ի հարկէ . . .

— Ուրեմն այս իրիկուն կը մեկնինք:

Փանջունի ա'լ օձիքս չթողուց և գիտեցի որ անսովոր յարգանքով մը կը վերաբերուէր հետս և նոյնիսկ կը գիջանէր յայտնած կարծիքներու հաւանութիւն տալու:

Արդարեւ, իրիկունը, երրորդի մը միջոցաւ քիչ մը դրամ վճարելով երկու պահապաններու որոնք Թարսուս տանող ճամբուն վրայ կը հսկէին, անվտանգ հեռացանք վրաններէն:

Ժամ մը ետքը հասանք Ս. Պողոսի ծննդավայրը:

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՓԱՆՋՈՒՆԻ ԹԱՐՍՈՒՍԻ ՄԷՋ

— Է՛հ մենք այստեղ այսպէս ձեռները ծալլած պիտի նստինք . . . :

Այս հարցումը ուղղեց ինծի երբ 5-6 օրերէ ի վեր Թարսուս տպաստանած էինք ու քիչ շատ ապահով կը զգայինք մենք զմեզ:

— Ի՞նչ կ'ուզես որ ընենք, հարցուցի:

— Մի որ և է բան, մի գործունէութիւն, մի ակց. . . պէտք է վերջապէս ցոյց տանք մի կենդանութեան նշան, ես չեմ կարող ապրել մեռելութեան մէջ:

— Կարծեմ այս միջոցիս միակ լաւագոյն բանը որ կրնանք ընել կենդանութեան նշան չտալն է, դիտել տուր, տարրական խոհեմութիւնը այդ կը պահանջէ:

— Հերն անիծած այդ խոհեմութեան, գոչեց Փանջունի, դա սրբուած է մեր բառարաններէն, դա պուրժուազիական բացատրութիւն է, դա ոչխարային հոգեբանութիւն է . . . խոհեմութիւն, հերի՛ք որչափ այդ Մողոքին զոհուեցանք:

— Բայց վրաններուն տակ, քանի մը օր առաջ, այդպէս չէիր խօսեր:

— Վրասներուն տակ տարբեր, հոն գործունէութեան դաշտ չի կար:

— Իսկ հո՞ս...

— Հոս կարելի է ստեղծել... Ես այստեղ հանդիպեցայ մի քանի ընկերներու, ամէնքն ալ լաւ տղերք են ու գործելու տրամադիր. պէտք է նրանց գործը բացեղծել, գործիքը երբ անգործ մնայ կը ժանգոտի:

— Բայց ի՞նչ գործ կ'ուզես ստեղծել Թարսուսի մէջ, հորցուցի:

— Երեւի այստեղ բոլոր Հայերը չեն տարագրուած, չարունակեց Փանջունի, մասնաւորաբար կեղտոտ պուրժուաները, ջոջ տղաները, կեղեքիչ տղուկները մի ու է միջոցով յաջողել են իրենց մօրթը փրկել, Թարսուս մնալ ու չարունակել իրենց գործը:

— Բարեբախտութիւն մըն է այդ՝ քանի որ անոնց օգնութիւնը այժմ կը հասնի մեզի, պատասխանեցի, օգնութիւն թէ՛ նիւթական և թէ՛ բարոյական...

— Օգնութիւն, ի՞նչ մուրացկանի բողբոջութիւն է այդ, գոչեց Փանջունի բորբոքած, ես և ընկերներս օգնութեան պէտք չունինք, մենք թքել ենք իրենց օգնութեան վրայ, այդ օգնութիւնը թո՛ղ ձեզիպէսներուն ընեն ու դուք գացէ՛ք անոնց ոտները լզեցէ՛ք:

— Ուրեմն ձեր ուզածը ի՞նչ է:

— Մենք մեր իրաւունքը կը պահանջենք իրենցմէ և ո՛չ թէ ողորմութիւն:

— Ի՞նչ իրաւունք, ի՞նչ առնելիք ունիք այդ մարդոցմէ, հորցուցի:

— Մենք կը պահանջենք իրենց փրկագինը, գոռաց Փանջունի:

— Դո՛ւք փրկեցիք զիրենք տարագրութենէ:

— Իմաստակութեան պէտք չիկայ, Իրականութիւնը, փաստը այն է որ մենք լեռնէ լեռ, դաշտէ դաշտ, քաղաքէ քաղաք կը քուրինք, մեր տունն ու տեղը

գործն ու ապրուստը թողած, մինչդեռ իրենք հոս իրենց տուններուն մէջ հանգիստ նստած են, գործերնին կը չարունակեն, դրամ կը շահին... մենք ենք որ իրենց տեղը կը չարչարուինք, ուստի պէտք է որ վճարեն իրենց փրկագինը... սա բողբոջակ փաստ է:

Տեսայ որ անկարելի էր խօսք հասկցնել մեր բարեկամին, ուստի ուզեցի կարծ կոպել:

— Լա՛ւ, ըսի, ըրէ՛ք ինչ որ կ'ուզէք:

— Բնական է որ պիտի ընենք ինչ որ կ'ուզենք, պատասխանեց Փանջունի, և ճիշդ ասոր համար է որ եկայ քեզի մօտ խօսակցելու:

— Ես իմ կարծիքս յայտնեցի և նորէն կը կրկնեմ, բնաւ խոհեմութիւն չեմ համարեր ձեր այդ ընթացքը, նոյն լսկ կարծեմ թէ շատ վտանգաւոր կրնայ ըլլալ:

ամէնուս համար, այդ ուղղութեամբ ու է գործողութիւն:

— Բայց ես քու կարծիքդ տանելու չեմ եկած ընտ:

— Ուրեմն ի՞նչ է այցելութեանդ նպատակը:

— Դու կը ճանչնաս և յարաբերութիւն ունիս հոս մնացող ջոջ հայ աղաներուն հետ, այնպէս չէ՞:

— Այսինքն, քանի մը անգամ առիթ ունեցայ հետերսին տեսնուելու:

— Եւ իբրեւ միեւնոյն խմորէ մարդիկ, իրարու վերայ վստահութիւն ունեցաք, ըսաւ Փանջունի արհամարհոտ շեշտով մը:

— Այսինքն պէտք է ըսեմ որ ինծի լաւ ընդունելութիւն մը ըրին:

— Ատոր համար քեզ չեմ շնորհաւորեր:

— Ինչպէս որ կ'ուզես, բայց վերջապէս ի՞նչ է միտքդ այն բացատրէ, ըսի անհամբեր:

— Ես իմ ընկերներուս կողմէ իբրեւ լիազօր եկած եմ քու մօտդ, բացատրեց Փանջունի, ինծի պաշտօն տրուած է քեռէ պահանջելու որ երթաս այդ ջոջ աղաները տեսնես և իրենց յայտնես մեր կամքը:

— Այսինքն կ'ուզէ՞ք որ իբրեւ միջնորդ ծառայեմ ձեր ու անոնց մէջ:

— Բնա՛ւ երբեք... միջնորդի խնդիր չիկայ:

— Հապա ուրե՞մն:

— Պարզապէս մեր կողմէն պիտի երթաս ու մեր կամքը պիտի պարտադրես իրենց:

— Ո՛ր այդ առաջարկութիւնը դուն ինծի ըրած և՛ զիր և ո՛չ ալ ես լսած, պատասխանեցի:

— Ինչո՞ւ համար:

— Որովհետեւ բացարձակապէս կը մերժեմ այդպիսի դիմում մը ընել:

— Կը վախնաս գէշ մարդ ըլլալ այդ կեղտոտ ա-

րարածներուն հետ, ըսաւ Փանջունի հեգնական ձեւով մը:

— Կը վախնամ չառ գէշ ծառայութիւն մը մատուցած ըլլալ ձեզի:

Փանջունի չպատասխանեց: Պահ մը լուռ մնաց և դժգոհ դէմք մը առաւ: Կ'երեւար որ ամբողջ յոյսը իմ վրաս դրած էր: Ես ամէնէն տառջ խզեցի լուծութիւնը:

— Կը տեսնամ որ չառ չուտով մոռցար, ըսի, նոր ուղղութիւնդ գոր ինծի պարզեցիր վրաններուն տակ գտնուած առեւնիս:

— Ի՞նչ բանի կ'ակնարկես, հարցուց Փանջունի:

— Ուլթրա-ապոկեղրոնացումին... հիմա կը տեսնեմ որ ընկերներով կը գործես կրկին, ինչ որ ուրացումն է քու նոր ուղղութեանդ:

— Բայց ընկերներս ալ ապոկեղրոնացումով կը գործեն:

— Այն տանն այդ հաւաքական դիմումը ի՞նչ պիտի ըլլայ... դուն քեզի հետ տրամաբանական ըլլալու համար պէտք է որ ջոջ աղաներէն պահանջումդ անհատաբար կատարէիր առանց ընկերներու օժանդակութեան:

— Ես հոս չեմ եկած դասախօսութիւն լսելու, պատասխանեց Փանջունի ու ոտքի ելաւ:

— Հաւատա՛ որ քեզի վիրաւորելու համար չըրի այդ դիտողութիւնը, ըսի:

— Քո խօսքերը երբեք չեն կրնար զիս վիրաւորել պատասխանեց Փանջունի, գիտեմ անոնց իրական արժէքը:

— Այսինքն զուոյ, ըսի խնդալով:

— Քիչ մըն ալ պակաս, աւելցուց Փանջունի:

— Քանի որ այդպէս է, թոյլ տուր որ խօսք մըն ալ ըսեմ ու յետոյ գնա՛:

— Պայմանաւ որ կարճ ըլլայ այդ խօսքը :

— Շատ կարճ է ըսելիքս . . . դու և ընկերներդ հրաժարեցէ՛ք ձեր Թարսուսեան գործունէութենէն :

— Եւ եթէ չհրաժարինք, ըսաւ Փանջունի չեղտակի աչքերուս մէջ նայելով, սպառնալի՞ք մը կ'ընես մեզի :

— Քաւ լիցի, գոչեցի, պարզ բարեկամական խորհուրդ մըն է որ տալ ուզեցի :

— Խորհուրդի ժամանակ չէ, այլ գործելու, ըսաւ Փանջունի և ոտքի ելնելով մեկնեցաւ :

Մոռցած էր մնաս բարով ըսելու :

Փանջունի տեղացի Յոյնի մը տան մէջ, քաղաքին ծայրը, սենեակ մը վարձած էր, կամ աւելի ճիշդը սենեակի մը մէկ անկիւնը, որովհետեւ միեւնոյն տեղը ապաստանած էին նաև վրաններէն փախչող 8-10 երիտասարդներ : Այդ երիտասարդները ամէնքն ալ ծանօթներ էին ընկեր Փանջունիի, մէկ քանին իրեն նախկին գործակիցները, որոնց ամէնքն ալ այժմ բոլորուած էին իրեն չուրջը, դիպուածով իրենց հրամանատարը գանդ դաստիք զինուորներու պէս :

Փանջունի այդ խմբակին մէջ վերստացած էր չին օրերու կորովը, յանդգնութիւնն ու պայքարող նկարագիրը :

Իրենցմէ քիչ մը անդին ուրիշ տան մը մէջ ալ 5-6 երիտասարդներ խմբուած էին : Այդ երկու խումբերը ամէնօրեայ յարաբերութիւններ կը մշակէին իրարու հետ, ծրագիրներ կը պատրաստէին : Հա՞րկ է ըսել որ զիրենք ներշնչող ոգին Փանջունին էր :

Այժմ ինք կը գաւանդէր թէ ուժերու միացումով կարելի էր մեծ գործ մը տեսնել : Այդ մեծ գործը նախ և առաջ տարագրութեան ցանցերէն փրկուիլն էր, ինչպէս օր մը բացատրեց ինծի : Կը զգար որ Թարսուսի մէջ պիտի չկրնային երկար ասեռն ծածկուած

մնալ և թէ պիտի ստիպուէին կրկին անծանօթ ուղղութեամբ քշուիլ :

— Այդ պատահականութեան առաջըը պէտք է առնել, ըսաւ :

— Ինչպէ՞ս կարելի է :

— Շատ հեշտ կերպով, պատասխանեց, բաւ է որ քիչ մը յանդգնութիւն և շատ դրամ ունենանք, պատասխանեց : Յանդգնութիւնը չի պակսիր մեր քով, միայն թէ . . .

— Դրամը կը պակսի, վրայ բերի :

— Մենք դրամ չունինք, բայց ուրիշները ունին և այս պարագային ունեցողները պէտք է տան չունեցողներուն :

— Նշմաղքենք որ տուն, ի՞նչ է տեսնենք ծրագրի :

— Բացատրեմ, պայմանաւ որ բացարձակապէս գաղտնի պահես երբ չես ուզեր որ գլուխդ փորձանք գայ :

— Առանց այդ սպառնալիքին ալ գիտեմ գաղտնիք պահել, պատասխանեցի :

— Մենք այժմ 18 հոգի ենք, ըսաւ, որ յանձն առած ենք ամէն բանի տոկոսով մեր ծրագիրը գործադրել : Այսօր եթէ գրամ ունենանք, վաղը ճամբայ պիտի ելլենք :

— Դէպի ո՞ւր . . .

— Նախ ասկէ պիտի գնենք զէնք, չուան, տապար, սղոյ, ուրադ և ուրիշ անհրաժեշտ գործիքներ . . . մեր ընկերներէն մէկ քանին շատ լաւ գիտեն Մերսինի շրջակաները, ասկէ պիտի երթանք դէպի այդ շրջակաները գտնուած ծովեզերեայ անտառ մը, բնական է որ հետերնիս պիտի ունենանք ուտելիքի պաշար, հոն ծառեր պիտի կտրենք, պիտի սղոցենք, փայտերը ի-

բար պիտի կապենք ու խոշոր լսատ մը չինենք։ Այդ լսատը պիտի իջեցնենք ծով, պիտի ելլենք լսատին վրայ, ու լսատը պիտի ուղղենք չիտակ գէպի Կիպրոս, որուն լեռները կ'երեւան եղեր Մերսինի ծովեզերքէն... անգամ մը որ ռաքերնիս դնենք ազատ հողի վրայ, այն ատեն կը պատրաստենք գործունէութեան նոր ծրագիր ապագայի մասին...

— Սքանչելի՛, բայց վատնգաւոր ու չափազանց արկածախնդրական, դիտել տուի։

— Ինչ որ պարտաւորին համար վատնգաւոր ու արկածախնդրական է, յեղափոխականին համար անվատնգ ու ամենապարզ բան է։

— Կը հաւատամ ու կը խոստովանիմ, ըսիւ Ե՞ւր կը պարծադրէք այդ ծրագիրը։

— Երբ բաւականաչափ փող ունենանք։

— Յաջողութիւն ուրեմն։

Բանի մը օր ետքը անուղղակի կերպով իմացայ որ Փանջուռի ու իր ընկերներէն ոմանք սկսած էին տեղացի Հայերէն դրամ պահանջել մերթ խնդրանքի ձեւով, մերթ սպառնալիքով ու մերթ ալ ազգային գերագոյն շահերու անունով։

Այդ ձեռնարկը քիչ շատ յաջողութիւն գտած էր և օր մը երբ Փանջուռիին սենեակը գացի տեսայ որ անկիւնը մէկ քանի սղոց, ուրազ, եւլն. դրուած էին։

— Ուրեմն ձեր ծրագիրը իրագործուելու մօտ է, ըսի կամայ մը տկանջին։

— Երեք օրէն ճամբայ կ'ելլանք, պատասխանեց։

— Ճիշդ ատենն է մեկնելու, դիտել տուի, որովհետեւ խառութիւնները աւելցած են, տեղացիներու բոլոր տունները պիտի խուզարկուին, ասկէ զատ կառավարութիւնը վաղը միւս օր յայտարարութիւն պիտի ընէ թէ որուն տունը որ Հայ գտնուի՝ ինքն ալ միտան պիտի աքսորուի... շատ տեղացիներ արդէն

բռնի կը հանեն կոր իրենց տունը գտնուող Հայերը...

— Ուրեմն դուռն ի՞նչ պիտի ընես հարցուց Փանջուռի։

— Ես պիտի վերադառնամ վրանները...

— Բայց գէպի մահ կը գիմնա այդպէս։

— Ի՞նչ ընեմ, ուրիշ ծար չունիմ, ճակատագիրա ինչ որ է այն կ'ըլլայ։

— Զօրաւոր, յեղափոխական մարդը կը հակադէ ճակատագրին... Բայց կը զգամ որ դուք անկարող էք որ և է բանի, ջիղ չունիք, կազմակերպական ոյժ չունիք, որոշ ծրագիր չունիք... Թուլամորթներ էք պարզապէս, թուլամորթներ... տեսէ՛ք մենք ինչպէս շուտ մը կրցանք կազմակերպուիլ, նոյն իսկ այս անընդամստ պայմաններուն մէջ։

Երկու օր ետքը արդարեւ ստիպուեցայ թողուլ Թարսուսը և երթալ վրանները, ուր երեք օր մնալէ ետքը առտու մըն ալ եկան քակեցին ամէն բան ու մեզ ստիպեցին անմիջապէս ճամբայ ելլելու գէպի Օսմանիէ։

Փանջուռի ու իր ընկերները մեզի հետ չէին։ Ինչպէս իմացայ՝ ինչ երկու օր ետքը Թարսուսէն եկող մէկ քանի ծանօթներէ, անոնք գիշեր մը փախուստ տուած էին քաղաքէն, գէպի Մերսին։

Մինչ աքսորականներու կտրուանը Օսմանիէ հասնելէն ետքը ճամբան շարունակեց, ես ու քանի մը ընկերներ յաջողեցանք մտնել քաղաք, բաժնուիլ կարուստէն ու մնալ հոն տասը օրի չափ, մէկ քանի ոստիկաններ ու սէվքիտթի պաշտօնեան կաշտուելով։

Առտու մըն ալ մէկ քանի կառքերով ճամբայ ելանք գէպի Իսլահիէ։

Երկու օր ճամբորդելէ ետքը, իրիկուն մը, երբ ժամ մը մնացած էր Իսլահիէ հասնելու՝ հեռուն ճամբուն վրայ, ծառի մը տակ, տեսայ տասնէին մարդ մը որ ծրարը բացած՝ ձիթապտուղ, հաց ու պանիր կ'ուտէր։

— Բայց այս մարդը Փանջուներն է, գոչեց կառքին մէջ քովս նստող բարեկամս:

— Անկարելի է, Փանջուներն հոս ի՛նչ գործ ունի, պատասխանեցի:

— Գրաւ կը դնեմ որ ինքն է, պնդեց:

Կառքը կեցուցինք և ուշադիր նայեցանք կրկին:

Այո՛, նոյնինքն էր: Իսկոյն վար ցատքեցի ու փութացի իրեն քով. — Փանջուներ, ի՛նչ բան ունիս հոս առանձին, գոչեցի, ո՞ւր են ընկերներդ:

— Ուլթրա ապակեդրոնացում, հօն է մեր փրկութիւնը, բաւա Փանջուներ: Յետոյ աւելցուց:

— Կառքիդ մէջ տեղ ունի՞ս:

— Հրամմէ: Ու միասին դարձանք մեր կառքը:

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՏԽՈՒՐ ՈՂԻՍԱԿԱՆ ՄԸ

Երբ ընկեր Փանջուներն առինք մեր կառքը, գէշ ողէկ տեղաւորուեցանք ու ճամբայ ելանք գէպի Իսլահիէ, որուն ցածուկ և խրճիթաձև տուները արդէն կը տեսնուէին ըսի մեր խա գալաւ բարեկամին:

— Հիմա պտտմէ՛ տեսնենք ձեր փախուսաւ թարսուէն գէպի Կիպրոս՝ լոստի մը վրայ:

— Տխո՛ւր, տխո՛ւր, պատասխանեց մեր բարեկամը գլուխը երեւցնելով:

— Մեր այս առաւպաղից գնացքին մէջ արդէն գուարթ բաներու տկնկալութիւնը պէտք չէ որ ունենանք... Կ'ենթադրեմ որ ձեր ծրագիրը ջուրը ինկաւ առկաւին լոստը ջուրը չիջեցուցած: Արդէն, խօսքը միջևերիս, այդ ծրագիրը պարզապէս յիմարական էր, չբեկտ համար աւելի ծանր ամական մը:

— Ծրագիրը հիանալի, գոչեց Փանջուներ, և քու գործածած բոսդ շատ ձիշդ է, այո՛, յիմարական, այսինքն յանգուգն, անսովոր, բարձր, վսեմ, բոլոր այն արարքներուն պէս որոնք յիմարական կ'որակուին կեղտոտ պուրմուսներու կողմէ, որոնցմով սակայն կարելի է միայն գեանաքարչ տափակութիւններէ վեր բարձրանալ և իրապէս մեծ գործեր տեսնել... աշխարհի մէջ յիմարութիւններով միայն կարելի եղած է նոր կեանք ստեղծել... պէտք է որ զեւ ըլլայ մեր ներսիդին որպէս զի կարենանք աստուածային գործեր տեսնել. «Դեւ գոյ ի նմա» կ'ըսէին Յիսուսի համար ալ որ՝ մարդկութիւնը յեղաշրջեց:

— Սքանչելի կը խօսիս, միայն թէ յիմարութիւնը այդ բարձրութեան հասնելու համար յաջողութիւնը պէտք է ունենայ իրեն հետ, դիտել տուի:

Ա. Աստուխով

— Դա ոչինչ, յաջողութիւնը զրպուածական բան մըն է:

— Եւ սակայն ամէնէն էական բանն է:

— Եթէ մենք չյաջողեցանք կիպրոս երթալ յանցանքը ծրագրին չէր, այլ մեր ընկերներուն խտրութեան, վատութեան և դատաւրութեան... ավստոս որ հին խմորէ գործիչներ չմտցին... կամ աւելի ճիշդը, այս տարագրութիւնը սպականեց մեր աղերքը:

— Հիմա որ բուն նիւթին մօտեցանք ո՛ր ժամանակ

է որ մանրամասնօրէն պատմես ձեր արկածախնդրական ճամբորդութիւնը դէպի Մերսին, ըսի:

— Ամէն բան հիանալի կերպով կազմակերպուած էր, սկսաւ պատմել Փանջուշի, չափուած, ձեւուած և կշռուած, որովհետեւ ամբողջ գիշերներ լուսոցուցած էինք մեր ծրագիրը մշակելու համար: Մեր խումբը տասներկու ընկերներէ կը բաղկանար, որոնց մէջ կային փայտահար, տառազագործ, դարբին, երկաթագործ և նոյնիսկ նաւապետ ալ...

— Նաւապետ, գոչեցի զարմացած:

— Գոնէ այդ տիպոսը կը կրէր Քափտան համբար, կարծեմ ձկնորսի նաւակ մը ունի եղեր Իզմիթ:

— Հիմա խնդիրը պարզուեցաւ, շարունակէ ուրեմն:

— Մեզի հետ առած էինք բոլոր անհրաժեշտ գործիքները, առար, սղոց, ուրագ, չուան, գամ, մուրճ, և այլն, նաև ունէինք բուսականաչափ գէնք ինքնապաշտպանութեան և դիմադրութեան համար, ուսեստեղէն ու պատրաստ դրամ: Ամէն ընկեր հաւասար չափով բեռնաւորուած՝ գրչեր ժամանակ՝ առանձին առանձին ճամբայ ելանք նախապէս որոշուած աւել մը իրարու միանալու համար:

— Դու ի՞նչ բեռ առած էիր:

— Ես ոչինչ, ես խումբին պեան էի:

— Իսկ պատրաստի դրամը որո՞ւն քով կը մնար, հետաքրքրուեցայ:

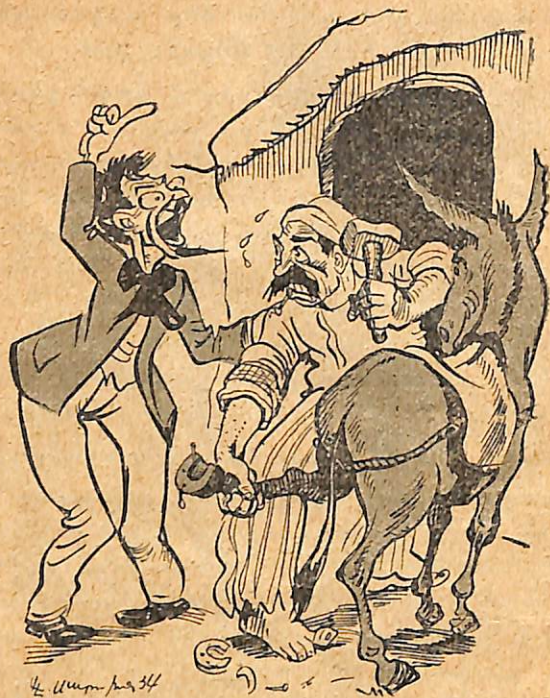
— Գանձապետին քով, պատասխանեց Փանջուշի:

— Ո՞վ էր գանձապետը:

— Ես...

— Շարունակեցէ՛ք ձեր պատմութիւնը:

— Սկիզբները ամէն բան շատ լաւ անցաւ: Ամբողջ գիշերը քալեցինք զուարթ տրամադրութեան տակ, աղերքը ոգեւորուած էին և իրենց հոգեկան դրու-

թիւնը չառ ուժեղ: Ես ալ իմ կողմէս կ'աշխատէի իրենց կորովը բարձր պահել, կը բացատրէի թէ մեր այս ձեռնարկը տակաւին առաջին քայլն էր և թէ բոլոր մեր գործունէութիւնը պիտի սկսէր երբոր կ'ապրոս հասնէինք: Իմ գիտաւորութիւնս էր կ'ապրոսի մէջ կազմել մի հսկայ զանգուածային խումբ, զիմել Անգլիացիներու օժանդակութեանը, մարզել և կազմ ու պատրաստ գտնուել առաջին աթիւն արշնդելու համար զէպի երկիր: Տղերքը կը խանդավառուէին այս հեռապատկերով, ամէնքը պատրաստակամութիւն կը յայտնէին կռուելու, Քաթթան Համբար արդէն իսկ

ինքզինքը մեր տպագայ բանակին հրամանատարներէն կը նկատէր. «Ես Պալքաններու պատերազմին գացած եմ և չափուշի տատիճան ունիմ»: Կ'ըսէր: Երբ արշալոյսը ծագեց ծառաստան մը հասած էինք: Տեղը ամայի էր ու հանգչելու յարմար: Որոշած էինք ցորեկները ծածկուած մնալ և գիշերները ճամբանիս շարունակել: Չափազանց յոգնած էինք, տղերքը և ես քիչ մը բան կերանք ու պառկեցանք ծառերու շուքին ներքեւ:

— Բայց ծովուն արդէն մօտեցած էիք, դիտել տուի:

— Դեռ մի օրուայ ճանապարհ ունէինք, բայց հեռուէն կը տեսնէինք Մերսինը, բայց մենք կ'ուզէինք քաղաքին չմօտենալ և մեր ճամբան երկարել զէպի արևմուտք, ամայի վայրեր՝ ուր պիտի կրնայինք հանգիստ մեր աշխատութեան նուիրուիլ: Մի քանի ժամ քնանալէ ետքը երբ արթնցանք տեսանք որ մեր ընկերներէն երեքը չկային:

— Ինչպէ՞ս, գոչեցի զարմացած:

— Այո՛, չկային ըսաւ Փանջուհի: Սկսանք փնտռել հոս ու հոն, բայց ի գո՛ւր, անյայտ եղած էին իրենց բեռներովը... մեր ընկերներէն մին ըսաւ որ ինք արդէն գիտեր թէ այսպէս պիտի ըլլար, թէ այդ երեք տղաքը առաջին վայրկեանէն յուսահատած էին, թէ կը խորհէին Թարսուս վերադառնալ կամ Մերսին երթալ: «Քանի որ անոնք իրենց մէջ չեն զգար պայքարի ուժը՝ լաւագոյն է որ հեռանան, թուլամորթները դուրս մեր շարքերէն» վճռեցի: Այսուհանդերձ այս դատալքութիւնը վատ տպաւորութիւն յառաջ բերաւ, մտնաւանդ որ, իրենց հետ տարած էին մի կարգ անհրաժեշտ գործիքներ: Երբ մուծը կոխեց կրկին ճամբայ ելանք: Ես և Քաթթան Համբար առջեւէն կը քալէինք ու տղերքը կը հետեւէին մեզի: Մի քանի ժամէ ի վեր կը քալէինք երբ տղերքներէն մէկը մօտե-

ցաւ ինծի և ըսաւ. «Սիմօնն ու Գէորգն ալ անյայտ եղան»:

— «Ինչպէ՞ս անյայտ եղան» գոչեցի:

— «Ամէնէն ետեւը մնացած էին, մէյ մ'ալ նայեցանք որ չիկան, Սիմօնը արդէն միւս ընկերներուն անյայտ ըլլալէն ի վեր ինքն ալ միտքը փոխած էր և կ'ուզէր Մերսին երթալ, կ'երեւոյ որ Գէորգն ալ համոզեր է»...

— «Գորչին գաստիքներն ու թաւամորթները և թո՛ղ մեր չարքերը մաքրագործուին» գոչեցի:

«Բայց դու թիւնը կրիտիկական կը դառնար: Սիմօն և Գէորգ իրենց հետ ունէին մեր ուտելիքի բոլոր պահարը»:

— «Հիմա որ ուտելիք չունինք ի՞նչ պիտի ընենք» հարցուցի Քարթանին:

— «Դրամ կա՞յ», ըսաւ:

— «Դրամ կայ», պատասխանեցի:

— «Եթէ դրամ կայ, հոգ մի՛ ընեք», ըսաւ Քարթան:

Այս խօսքերը յուսադրեցին ինձ: Եթէ ընկեր մնացած էինք, Շարունակեցինք մեր ճամբան մինչև որ ա՛լ քալելու կարողութիւն չմնաց ու կրկին պտուկեցանք ծառերու ներքեւ: Քարթան իմ քովէս չուզեց ամփոռիլ ու իրարու մօտ քնացանք»:

— Եւ երբ արթնցաք մէկ քանի ընկերներ ալ պակսած էին, խնդալով:

— Ափսո՛ս, գոչեց ընկեր Փանջունի, այո՛, երկու ընկերներ ալ անյայտացեր էին...

— Եւ իրենց բեռներն ալ միասին անշուշտ:

— Այո՛, իրենց բեռներով...

— Կը տեսնամ որ չարքերը շատ արագ կերպով մաքրագործուեր են:

— Ալ հիմա մեր ծրագիրը անգործադրելի դարձած էր: Ժողովցի մնացած չորս ընկերները կացութեան

մասին խորհրդակցելու համար: Խորհրդակցութիւնը շատ երկար չտեւեց: Երեք տղերքը յայտարարեցին որ իրենք արդէն որոշած են վերադառնալ Թարսուս քանի որ այլեւս ո՛չ ուտելիք մնացած է և ո՛չ ալ գործիք մեր ծրագիրը իրագործելու համար: Բայց տհա՜ Քարթան Համբար ձայն բարձրացուց և ըսաւ. «Ով որ կ'ուզէ թող երթայ, ես ու պարոն Փանջունի կը մնանք և մեր որոշումը կը գործադրենք»: Ես այդ վայրկեանին թէ՛ կը գործանայի և թէ՛ կը հիանայի Քարթանին վրայ...: Տղերքը կ'ուզէին անպատճառ վերադառնալ, Քարթան Համբար որ գետինը նստած էր, կոնակը ծառի մը կոճղին տուած, ոտքի ելաւ ու բորբոքած չիչուով՝ այսպէս խօսեւ ու.

— Գազէ՛ք ուր որ կ'ուզէք... ես կը մնամ ընկեր Փանջունիին քով, ես խօսք տուած եմ սնոր ու խօսքս ետ չեմ կր՛ար առնել, ես կարգայած, գիտուն մարդ չեմ, բայց պատուաւոր մարդ եմ, երբ խօսք մը տամ այդ խօսքին համար կը մեռնիմ: Մենք որոշեցինք կիպրոս երթալ և պիտի երթանք...

Ես թէեւ ներքնապէս կը խորհէի թէ լաւագոյն էր տղերքներուն հետ դառնալ Թարսուս, բայց Քարթանին խօսքերէն ետքը չէի համարձակեր այդպիսի գաղափար մը յայտնել:

Երեք ընկերները ամօթահար և գլխիկոր հեռացան: Երբ առանձին մնացինք՝ ըսի Քարթանին.

— Հիմակ որ ո՛չ մարդ ունինք, ո՛չ գործիք և ո՛չ ալ ուտելիք, ի՞նչպէս կ'ուզեա որ մեր լաստը չինենք ու կիպրոս երթանք:

— Ես մարդ ալ կը գտնամ, գործիք ալ կը գտնամ, ուտելիք ալ կը գտնամ, պատասխանեց, բայց նախ ուտելիքը ճարենք... հեռուն գիւղ մը կը նշմարեմ կոր, դուն հոս ինծի սպասէ՛ ես մինչև հոն երթամ ու մեզի ուտելիք ճարեմ:

— Լաւ, պատասխանեցի:

Քարթանը հեռացաւ և երկու ժամէն վերադարձաւ ո՛չ միայն ուտելիք բերելով հետը, այլ նաև օղի և ծխախոտ: Կերանք խմեցինք և պատրաստուեցանք պառկելու:

— Վաղը Մերսին կ'երթամ, ես հոն ծանօթներ ունիմ, թէ՛ մարդ կը գտնամ քեզի և թէ գործիք, ըսաւ Քարթան:

Քնացած տեղս յանկարծ արթնցայ զգացի որ մէկը գրպաններս կը խառնէր և տեսայ որ Քարթանն էր:

— Ի՞նչ է այդ, Քարթան Համբար գոչեցի:

— Լռէ, պատասխանեց, հիմա գլուխդ կը ջախջախեմ:

Եւ ցոյց տուաւ բէվոլվէրը: Ես ալ փորձեցի բանթալոնիս ետեւի գրպանէն բէվոլվէրս հանել, Քարթան խնդաց և ըսաւ.

— Պարապ տեղը մի՛ փնտռեր, բէվոլվէրդ առած եմ գրպանէդ:

Այսպէս ուրեմն զինաթափ եղած էի և ընդգիմութեան ու ինքնապաշտպանութեան միջոց չունէի: Քարթան աւաւ քովս գտնուած դրամները և արագ հեռացաւ անորոշ ուղղութեամբ: Իսկ ես, գրեթէ անօթի ծարաւ, հազիւ կրցայ ինքզինքս Թարսուս նեաեւ ուրկէ ստիպուեցայ խոյս տալ ու օրերով քալելէ ետքը հասայ տյատեղ: Ահա իմ պատմութիւնս:

— Անցած ըլլայ, պատասխանեցի:

Հինգ վայրկեան ետքը մեր կառքը հասած էր Իսլահիէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ՐՆԿԵՐ ՓԱՆՋՈՒՆԻ ՀԱԼԷՊԻ ՄԷՋ

Բախտը այնպէս ուզեց որ Իսլահիէի մէջ ընկեր Փանջունին կորսնցնեմ, յետոյ նոյն բախտը, կամ թե՛րիս ուրիշ բախտ մը, այնպէս տնօրինեց որ զայն վերստին գտնեմ Հալէպի մէջ:

Առաջին անգամ զինքը տեսայ Հոյոց եկեղեցիին մէջ, Իր շուրջը հաւաքուած էին 10-12 տարագիրներ, խեղճ, թշուառ, հիւժած, երիթացած վիճակի մէջ: Մարդկային կմախքներու երեւոյթը ունէին, մարդիկ որոնք գերեզմանէն փախած են, ինչպէս կ'ըսէ ժողովուրդը իր նկարեղ քացատրութեամբ:

Րնկեր Փանջունի բորբոքած երեւոյթ մը ունէր ու կը խօսէր անոնց բարձր ձայնով, սրտմտած չեշտով: Քանի մը բառեր ականջիս հասաւ:

— Չպէտք է հանդուրժել, չպէտք է խոնարհուել, պէտք է բողոքել, պէտք է բողոքեք ցոյց տալ, կը պոռար շարժու՛մը միացնելով խօսքին և բողոքքը սպաննական ուղղելով դէպի երկինք:

Հետաքրքիր, մօտեցայ խումբին:

Փանջունի կը շարունակէր պոռալ.

— Քանի որ նրանք չեն ուզեր իրենց պարտակա-

նութիւնը ճանաչել, քանի որ նրանք կը հեղինէն ժողովուրդի տառապանքը. քանի որ նրանք իրենց պաշտօնի գիտակցութիւնը կորսնցուցած են, քանի որ նրանք ձեզ սովի կը մատնեն, այլեւս չպէտք է գլուխ ծռել, պէտք է ծառանալ, կռուել, պայքարել... ոչ խարամիտ համակերպութեան դարերը անցեր են այլեւս, կղերականութիւնը չի կրնար խեղդել ժողովուրդի արդար իրաւունքը, պէտք է նրանց գլուխը ջախջախել ձեր ոտքերու տակ...

Այս մարտաշունչ հրաւերը կ'ուղղուէր մարդոց որոնք ոտքի վրայ կենալու կարողութիւն չունէին: Իրենցմէ մէկ քանին երկու կիներ նշմարեցին որոնք փողոց կը դիմէին ու անոնց ետեւէն վազեցին, հաւանօրէն նպատակ մը խնդրելու համար: Երկուքը հեռացան ըսելով.

— Ասանկ խօսքեր չատ ենք լսեր, ասանք փոր չեն

կշտացներ, նրթանք մեր գլխուն ճարը նայինք...

— Մինչև որ դուք ձեր սեփական ուժերով ձեր իրաւունքը չպաշտպանէք ո՛չ ոք ձեզ օգնութեան կը հասնի, չարունակեց Փանջունի, պէտք է ուժ ցոյց տալ այդ վտերին...

— Բայց մենք ուժ չունինք, համարձակեցաւ դիտել տալ իրենցմէ մին:

— Եթէ ուժ չունիս՝ մեռի՛ր, գոչեց Փանջունի, այն որ տկար է իրաւունք չունի ապրելու:

Մարդը տխրութեամբ գլուխը օրօրեց ու յամբարայլ հեռացաւ:

— Դուն մեզի պիտի կրնաս՞ քանի մը դրուշ տալ տրպէսդի քիչ մը հաց տանենք և ուտենք, ըսաւ ուրիշ մը խօսքը ճառախօսին ուղղելով:

— Այդ քու ըսածդ պալեարիւ միջոց մըն է, պատասխանեց Փանջունի, հարցը պէտք է լուծել հիմնական կերպով, հիմա եթէ կշտանաք՝ վաղը կրկին պիտի անօթեանաք ու պիտի ստիպուիք դարձեալ հաց փնտռել... զա գիտակից մարդու գործ չէ... քաղցե՛ք՝ դէպի վերջնական նպատակը...

— Պարոն, քաղելու կարողութիւննիս չմնաց, պատասխանեց ներկայ մը:

Փանջունի այդ գիտողութիւնը չլսել ձեւացուց և շարունակեց.

— Իտեցե՛ք՝ դէպի հոն ուր ձեր արդար իրաւունքի հիմերը պիտի հաստատէք անկործանելի կերպով: Դուք պէտք է աշխատիք ո՛չ թէ ձեր այսօրուան հացը ապահովելու, այլ մինչև ձեր մահը անօթի չմնալու համար «զհաց մեր հանապազօր տո՛ւր մեզ այսօր»ը մուրացկանի վարդապետութիւն է. կղերականութեան դժոխային դաւն է պրոլետարիատի դէմ տարջուած. «զհաց մեր կը պահանջենք մինչև մեր մահը, անկէ

վերջն ալ մեր զաւակներուն համար»։ Ահա՛ նոր հայր մերը, պրոլետարիատի իսկական հայր մերը :

Հազիւ թէ Փանջունի այս պերճախօս բառերը արտասանած էր, եկեղեցիի փողօցի դրան քով կեցող անձ մը գոչեց.

— Տղաք, ոստիկան կուգայ կոր . . .

Այս ազդարարութիւնը մոզական արդիւնք մը ունեցաւ։ Խումբը ցիրուցան եղաւ, իսկ ես ու Փանջունի ապաստանեցանք եկեղեցին, մինչև վտանգին անցնիլը :

Երբ ոստիկանը անյայտացաւ, դուրս սպրդեցանք եկեղեցիէն և ուղղուեցանք մօտակայ արձարան մը ուր յորաբերաբար կրնայինք զմեզ ապահովութեան մէջ դնալ :

Առաջին բանը որ աչքիս զարկաւ Իսլահիէն ետքը Փանջունիի կրած կերպարանափոխութիւնն էր։ Կրկին նոր հագուստ մը հագած էր և յայտնի կը տեսնուէր որ նիւթական լաւագոյն պայմաներուն տակ կը գտնուէր :

Քանի մը լսուով բացատրեց կացութիւնը :

Հալէպի տեղացիներուն մէջ գտած էր կուսակցական ընկերներ, որոնք լսած ըլլալով իր համբաւը, փայլուն ընդունելութիւն մը ըրած էին իրեն։ Ո՛չ միայն հագուստ և դրամ տուած էին, այլ նաև, ինչպէս որ ամենէն կարեւորն էր այդ սարսափի օրերուն, իրեն սենեակ մը ապահոված էին :

— Ուրեմն կրկին վերջացաւ ուղթրա ապակեղրօնացումը, հարցուցի :

— Ի հարկէ, պատասխանեց, հիմա կրկին ընկերային չրջանակի մէջ եմ . . .

— Եւ քեզի եղած ապանջականութեան փոխարէն ստիպուած ես անոնց հետ գործել :

— Որոշ չափով :

— Հիմա ըմբռնեցի թէ ինչո՛ւ մարտակոչ ճառախօսութիւն մը կ'ընէիր քիչ մը առաջ եկեղեցիին լսիլը այդ խեղճ անօթ ինքերուն :

— Ի հարկէ մեր փրօփոկանտը պէտք է առաջ տանինք, ամէն տեղ, ամէն ժամանակ և ամէն կացութեան մէջ, պատասխանեց ընկեր Փանջունի :

— Նոյնիսկ երբ այդ կացութիւնը բացառիկ հան-

գամանք մը ունի, դիտել տուի, ինչպէս ներկայ պարագային :

— Ճշմարիտ յեղափոխականը պէտք է իրականութեան, ղեպքերու կապանքներէն դուրս ապրի, նա պէտք է մնայ իտէալական բարձրութեան մէջ :

— Բայց խնդրեմ որո՞նք էին այն անձերը որոնց դէմ կը խօսէիր քիչ մը առաջ . . .

— Ի՞նչ անձ, հարցուց Փանջունի զարմացած :

— Այսինքն «նրանք» որ չեն ուզեր իրենց պարտականութիւնը ճանչնալ, որ կը հեգնեն ժողովուրդի առաւապանքը, որ իրենց պաշտօնի գիտակցութիւնը

կորսնցուցած են և որոնց գլուխը ըստ քեզի, պէտք էր ջախջախել:

— Ես որոշ անձեր չունէի աչքի առաջ... Նրանք սովորական սեմպոլիֆ տիպարներ են, վերացականութիւններ:

— Բայց կ'ըսէիր որ պէտք է ուժ ցոյց տալ, այդ վատերուն, դիտել տուի:

— Անշուշտ, պէտք է ուժ ցոյց տալ, բացառեց Փանջունի, թէ որո՞ւ դէմ, այդ տարրեր հարց: Նախ պէտք է ընդունինք սկզբունքը, այսինքն թէ՛ պրոլետարիատը իր իրաւունքին պիտի տիրանայ իր սեփական ուժերով, պայքարով, անընդհատ կռուով: Այդ մարդիկը եկած էին եկեղեցի այն յոյսով թէ օգնութիւն պիտի գտնեն...

— Որմէ՞ ընդմիջեցի:

— Ձեմ գիտեր, չհետաքրքրուեցայ այդ հարցով... արդ՛ եկեղեցին ոչ ոք կար, ես ահա՛ այդ «սչ ոքի» դէմ էր որ կը խօսէի: Այդ ոչ ոքը ըստ իս յանցաւոր էր և պէտք էր նրա գլուխը ջախջախել:

— Բայց քու խօսքերդ մեծ խանդավառութիւն առաջ չբերին:

— Ափսո՞ս, պատասխանեց Փանջունի, հոգը յարմար չէր, այդ մարդիկը չափազանց անօթի էին յեղափոխական սկզբունքները մարտելու համար:

— Եթէ քիչ մը հացի դրամ տայիր իրենց՝ թերեւս շատ աւելի օգտակար գործ մը տեսած կ'ըլլայիր, դիտել տուի:

— Դա կը լինէր պուրժուազիական կեղտոտ միջոց... այդ գործը կատարող ստրկամիտներ կան արդէն: Մենք անսպառ և անկորնչելի հացն է որ կ'ուզենք տալ ժողովուրդին:

Այս տեսութիւնները պարզելէ ետքը ընկեր Փանջունի փոխեց խօսակցութեան նիւթը.

— Հալէպ գեղեցիկ քաղաք է, յայտարարեց, և ես դիտաւորութիւն ունիմ այստեղ մնալու:

— Եթէ թոյլ տան, պատասխանեցի:

— Մեր տղերքը միջոց կը գտնան զիս պահելու գնանք մէկ մէկ պաքլավա ուտենք, սքանչելի կը պատրաստեն այստեղ անուշեղէնները:

— Գնանք, հաւանեցայ:

— Ես մի մասնաւոր խանութ գիտեմ որ միւս խանութներէն լաւագոյն է... տղերքը ցոյց տուին ինծի:

— Ուրեմն հոն երթանք:

Եւ Փանջունի զիս առաջնորդեց իր նախասիրած խանութը:

Արդարեւ սրաքլավան շատ աղէկ պատրաստուած էր: Մեր բարեկամը երեք պնուկ կերաւ:

— Բայց ճաշի ժամանակ է, դիտել տուի, ա՛լ կերակուր պիտի չկրնաս ուտել:

— Կերակուրի համար ալ տակաւին տեղ կայ, պատասխանեց, այստեղ քէպապը սքանչելի կը պատրաստեն:

— Փիտէով մանաւանդ:

— Եւ մածունով, աւելցուց:

Գացինք քէպապճիի մը խանութ և հոն ալ ընկեր Փանջունի մեծ տխրութեամբ կերաւ:

Շտրաթ մը վերջը տաքնապալից իրադարձութիւններէ ետքը ստիպուեցայ թողուլ Հալէպը և պոստանիլ Համա:

Փանջունի մնաց հոն:

Հոս կ'աւարտի «Ընկեր Փանջունի Տարագրութեան մէջ»: Օտեան կորսնցուցած է Փանջունին, որ ինչպէս լայսնի է Հայաստան մեկնած է եւ այսօր չիմարար աւստանքի լծուած:

ԸՆԿԵՐ ՓԱՆՋՈՒՆԻ ԱԺԽԱՐԱՅԱՅԱՑՔՆԵՐԸ

ՍՏՆԱՍՏՐԵԱՆ ԱՆՕԹՈՒԼՈՆ

Այս օրերս Ռեալիստական մամուլը կրկին ապրուշկ էր բարձրացնէ, Սանասարեան վարժարանի ստիքով, մեր Կուսակցութեան դէմ: Կրկին կը շուրջնէր պատառի յառի՝ տեսնական տրամաբանները, կրկին երեւան կը գտնուէր ժաւգոսած գեղեցիկ, փսած անբաստանութիւններ, մզոտած ցուցմունքներ, որոնցմով կ'ուզուի ապացուցանել թէ Սանասարեան վարժարանի անկարգութիւնները արդիւնք են կուսակցականներու միջամտութեան եւ թէ ընդհանրապէս կը զրգոնեն ուսանողութիւնն ու ուսուցչութիւնը, որոնք զի տիրանալ վարժարանին:

Ես չեմ ուզեր հարեանցի հերքումներով ջրել այդ ստոր զրպարտութիւնները, այլ փաստեր եւ իրողութիւններ կը դնեմ ընթերցողի առաջ:

Հարցը զուտ սկզբունքային է: Մեզ համար գոյութիւն չունի՞նք ո՛չ Սանասարեան վարժարան, ո՛չ Խնչաստեան, ո՛չ Արուշեան, ո՛չ Կարին, ո՛չ Պոլիս, ո՛չ Խնամակալութիւն, ո՛չ ուսանող, ո՛չ ազգային վարչութիւն. մեզ համար կայ միայն մի աշխի ինկող անօմալիա:

Եթէ Պարոն Երասունկեան եւ իր մենծ եփեղիական իշխիւր միւնչեւ հիմա փնտրուցած շինեմ Սանասարեան կնիքը եթէ վարժարանը վաղուց փակած ու շինեմ

այ փարոսանդ ըրած շինեմ, եթէ դրամական զեղծումներ գործեմ, մենք ոչինչ ունեմք տեսնու, ընդհանրապէս նրանց արդարացիեմք, որովհետեւ ընդհանրապէս վարժարան, մեր սկզբունքի հասկանալ, հօրեւ զործունեութիւն յոյց տուած պիտի շինեմ եւ հաստատած մեր այն փաստը թէ անկարգական մենք եփեղիութիւնը կարող չէ մի ու եւ օգտակար հասարակական գործունեութիւն ունենալ, թէ նա ապականուած, փնտրած է բոլորովին եւ թէ հարկ է այդ իշխիւր դուրս շարժել ազգային հասարակական կեանքին եւ անոր տեղ դնել երիտասարդական՝ պատանեկան երախտական ոյժեր:

Բայց անա՛ Պարոն Երասունկեան եւ իր իշխիւր տարիներէ ի վեր ո՛չ թէ միայն շարունակած է գործարարել Սանասարեան կնիքը, վարժարանը բաց պահել, այլ ընդհանրապէս կնիքը կնիքած է կնիքարարին բոլոր զրամագոյնը:

Ա՛յս է մեզի համար սկզբունքային հարցը, դասապարտելի, անարդարանալի անօմալիան:

Պարոն Երասունկեան եւ իր իշխիւր վարժարանով այնպէս ինչպէս վարժարան են միւնչել աշտօր, դաւանանաւ կ'ըլլան իրենք իրենց հանդիպ, մենք եփեղիութեան եւ անկարգականութեան հանդիպ: Ենթա իրենց այս արարքով դաւանանաւ կ'ըլլան եւ մեր յեղափոխական բողոքներու դէմ:

Անա՛ թէ ի՛նչու մենք մեզ պարտաւոր կը զգանք աւան զնով կոռուի այդ իշխիւր դէմ, առանց յետեւ մտքորոշ, բախում կատարաներու, այլ միմիայն սկզբունքային հոյի վրայ:

Ինք չէ՞ք ընթերցում ու տեսնում այն վաս ներգործութիւնը որ Պարոն Երասունկեանի պէս անձեր ի գործ կը դնեն ժողովրդական մասնաւորութիւն վրայ իրենց այս կերպ գործեմովը:

Տգիտ ու անգիտակից ժողովուրդը որ միշտ simpliste

ե եւ յաճախ արդիւնքէն կը դասե առեւ գործ, ինքնիրեն պիտի խորհրդածէ:

— Սամաստեան Խնամակալութիւնը, երեսուն տարւան մէջ իրեն վստահուած դրամագրութիւնը եռասպակած է, միեւնոյն ասեւ վարժարանը կանոնաւորապէս վարած է, ուրեւն այդ մարդիկը կարող են օգտակար ըլլալ, գործ տեսնել, ազգին ծառայել, հետեւաբար անխառն է պնդելը քե հարկ է զանոնք հաշտել ու դուրս եկել ազգային գործունեութիւնէն:

Կը տեսնե՞ք քե ի՞նչ ալիքայի հետեւութիւններու իրենց մղուիլ միասնիս ու անգիտակից ժողովուրդը Պարոն Նորասունկեանի նման անձերու գործունեութեան շնորհիւ:

Այս ընթացքով բոլոր մեր հիւնական սկզբունքներն են որ ոտնալայտակ կը լինին, մեր երկարամեայ դաստիարակները, փրօփակահասները, գործունեութիւնն է որ յօդս կը ցնդի եւ գուցէ հասնի մի օր ուր ժողովուրդը, իր աչքի առջեւ պարզուած չար օրինակներէն դատելով՝ սխի մտածել:

— Այդ կուսակցականներու առեւ ըսածին պէտք չէ հաւատալ...

Ու տարակոյսը պիտի պատէ իր միտքը:

Այդ օրը կը լինի մեր դաստիարակները, մեր յառաջխաղացական ընթացքի կատարելը, մեր պրօքսիմի խորհալումը:

Այս կերպով Պարոն Նորասունկեան եւ իր նմանները դաւանանքով կը լինին յեղափոխական ստողը սկզբունքներու դեմ, միեւնոյն երբ նոքա մի քիչ խիղճ, մի քիչ զգացմունք, մի քիչ ազգասիրութիւն ունենային՝ պիտի ջանային ոյժ տալ մեր քաղաքացիներուն՝ իրենց օրինակովը զգուցանելով ժողովուրդը իրենց մէջ: Բայց միտք այդ ապականուած բուրժուաները երբեք

գաղափար ունի՞ն անձնագործութեան, ինքնամոռացութեան: Միտք նոքա կարող են հրաժարել, հասարակական օգտի համար, իրենց վարչական, դիւանագիտական կամ մասնախարարական կարողութիւններէն:

Մտածեցէ՛ք քե ժողովրդական մասնակներու համար ի՞նչ շինիչ դաս պիտի լինէր, ի՞նչ փայտուն ապացոյց, երբ Սամաստեան Խնամակալութիւնը փոխանակ իրեն վստահուած դրամագրութիւնը եռասպակելու եւ Բիւժ կապած ուկիի դեղեր կուտակելու, յիմարաբար ու անհաշիւ մոխած ըլլար այդ գումարը, այնպէս ինչպէս կը վայելէր ամբողջական ճիշդութեան հետեւ:

Այնչափ ասեւ որ մեր բոլոր դասակարգերը իրենց վրայ պարտադրուած ուրոյն եւ որոյ նկարագիրներն ու բարեքը չխրացնեն, կարելի չէ իսկական յեղափոխութիւն յառաջ բերել:

Մենք եփհնոյին պէտք է լինի ազգասէտ, փառաստու, ազգին շահն իր շահուն զանոյ. բուրժուան պէտք է լինի ապականած, դրամապաշտ, անբարոյական. հարուստը պէտք է լինի կեղեքիչ, անխիղճ. յեղափոխականը՝ իդէալիստ, մոխոր, անշահախնդիր, անկեղծ անձնուր: Եւ այսպէս ըստ կարգին:

Մենք կ'ըսենք Պարոն Նորասունկեանի եւ իր նմաններուն:

— Դուք երբ կը կանխի, կարող եք հասարակական գործերու մասնակցիլ, բայց պայտանաւ որ ձեր գործունեութիւնը լինի կանայական, վնասակար, կործանարար, այսինքն համաձայն այն ուղղութեան, գործ ընկերային պայմանները, ատաւիզի օրէնքները, միջավայրը, դասակարգային ժառանգականութիւնը, մարդկային բնաշրջունը ստեղծած են ձեզի համար: Դուք իրաւունք չունիք շեղելու այդ ճանքէն եւ ջանալով օգտակար գործունեութիւն ցոյց տալ, հերքելու մեծ գիտնականներու եւ ընկերաբաններու տես

սուրբիւնները՝ զայրախորշիւն պատճառելով ժողովրդին
ու անոր ներշնչելով սխալ մտածումներ: Եթէ՛ ապականե՞հ,
մի՛ մոլորեցնե՞հ ժողովուրդը, քողե՛հ որ եւ մաքուր մնայ
եւ ուղիղ սկզբունքներով առաջնորդուի:

Եւ որովհետեւ Պարոն Նորասունկեան եւ իր նման-
ները չեն ուզեր շեշտ այդ խրատը, որովհետեւ նոքա կը
յամային չնկատելու ընկերային զիջութեան իրենց առջեւ
գծած ճանքուն, մենք ի հարկե իրաւունք կ'ունենանք կա-
սադորեն կոչել մղել մենք եփեկդիական փլիփի դեմ, զի-
սական սկզբունքներու յայրանակին հասար:

Կը յուսամ որ այս դասախօսութեամբ, Բիւզանդիոնի
ընթերցողը որոշապէս հասկցաւ քե ի՛նչ եւ մեր բռնած
դիրքը Սանասարեան հարցի մասին. մեկ քառով ասեմ.

— Վերահաստատել սկզբունքային նօրմայիւն, որ
խախտած է շնորհիւ Սանասարեան նմանակալութեան կա-
սարած գործին:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0371287

"ՅԻԾԱՏԱԿԱՐԱՆ"

ՎԱՐՁԱՏՐՈՒԱԾ Յ. ԻԶՄԻՐԵԱՆՑ ՄՐԹԱՆԱԿՈ
1512—1936

Սոյն գեղեցիկ գործը որ գնահատուած է հայ եւ
սար մամուլէն, բարձր անճառութիւններէ, կը բա-
կանայ 4 մեծադիր հատորներէ, 500 էջերէ, 91 կեն-
դրականներէ եւ 460 պատկերներէ, ձեռագրերէ եւ
սափրահան նկարներէ:

Կ'արժէ որ սոյն գործէն ամէն ոք հաս մը ունե-
իր ծան մէջ եւ կամ նուիրէ իր բարեկամներուն:

Գինն է 100 Ե. Դ.,

Արտասահման 20 Շիշին կամ 5 Տօլար

Քուսի ծախար մեր վրայ:

Դիմել՝ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ, Կոստանտին,

4, Sh. Ibrahim Pacha, Midan Kantaret El Dekka
եւ կամ

33, Rue Madabegh — Le Caire (Egypte)

60 օրինակ ֆուշի քուղի վրայ տպուած քուտրեայ
հասը 5 Ե. Դ.

IMPRIMERIE —
— HABIB MANSOUR —
— 3, HARET EL ZAHAR —
EN FACE DU SHEPHEARD'S HOTEL
EGYPTE — LE CAIRE

91.